

Александар Бошковић

Факултет примијењене науке – Универзитет Доња Горица, Подгорица
Филозофски факултет – Универзитет у Београду
aleksandarbos@gmail.com

Читање култура. Антропологија, археологија и разумевање древне Мезоамерике

У тексту се показује у којој мери су интердисциплинарна истраживања била присутна и колико су заслужна за наше разумевање древних мезоамеричких култура. Антропологија је, у комбинацији са генетиком, биологијом, лингвистиком, археологијом и историјом, допринела томе да данас можемо пратити процесе настајања и промена у овим културама. С друге стране, аутор указује и на неке наизглед ирационалне елементе који су били присутни у истраживањима, и који су можда допринели томе да су неке идеје постале општеприхваћене знатно касније него што је то требало (као што је то спознаја о фонетском карактеру мајанског хијероглифског писма).

Кључне речи: Мезоамерика – историја проучавања, антропологија и археологија, епиграфија, историја и антропологија, фра Бернардино де Саагун

Reading Cultures: Anthropology, Archaeology, and Understanding Ancient Mesoamerica

Taking ancient Mesoamerica as the example, the article presents a summary of the importance of multidisciplinary research. Anthropology contributed, combined with genetics, molecular biology, linguistics, archaeology and history, to particular insights that enable us to follow processes of development and change within Mesoamerican cultures. On the other hand, the author also points to some apparently irrational moments that perhaps prevented some important ideas from being accepted earlier (as was the case with the concept of the phonetic character of the Mayan hieroglyphic writing).

Key words: Mesoamerica – history of research, anthropology and archaeology, epigraphy, history and anthropology, Fray Bernardino de Sahagún

У овом тексту указујем на значај интердисциплинарних истраживања за разумевање преколумбовских култура Америке. Посебан акценат стављам

на мезоамеричке културе¹, пре свега због обиља података о њима – мада ћу поменути и друге примере са америчког континента (пре свега, када се ради о насељавању и доласку првих становника из Азије). У исто време, користим прилику и да подсетим на то како се и заснивање научних дисциплина, као што је антропологија, може довести у директну везу са последицама мезоамеричких истраживања – односно, у време првих контаката између различитих (супротстављених) култура, из потребе да се разумеју људи које су европски освајачи затекли у време и непосредно након европског „открића“ Новог света – као што тврди мексички историчар Леон-Портиља (León-Portilla 1999) у студији једне од најфасцинантнијих личности раног колонијалног периода у Мексику, фра Бернардина Саагуна (Fray Bernardino Sahagún, 1499–1590)².

Проучавање мезоамеричких култура заузима кључно место у истраживањима *других* и *другачијих*. Ако баш ово (истраживање *других* – дакле, оних људи који нису као ми) схватимо као основно одређење антропологије (Bošković 2010, 16–17), онда је сусрет са становницима Новог света представљао не само сусрет различитих цивилизација (са фундаментално различитим вредносним схватањима, поимањима рационалности, филозофијама итд.), већ и прилику да Европљани преиспитају неке од својих дубоко укоревених предрасуда. Наиме, оно што се догодило у Карибима и приобалним деловима Централне Америке крајем XV и почетком XVI века можда би се из данашње перспективе најбоље могло упоредити са сусретом са бићима са неке друге планете. Европски освајачи су се суочили са многим питањима у вези са људима које су затекли, јер „ништа о њима није писало ни у Библији, ни у било којој географији до тада познатог света. Ко су били и одакле су дошли? Јесу ли имали душе? Одговори на ова и друга питања нису били само реторичке природе; судбина оних о којима су питања постављана од тих је одговора и те како зависила“ (Bošković 1990, 15). Неки од њих дати су још у XVI веку, током и непосредно након познате јавне расправе између доминиканца Бартоломеа де лас Касаса (Bartolomé de las Casas, 1474–1566) и адвоката Хуана Хинеса де Сепулведе (Juan Ginés de Sepúlveda, 1489–1573), одржане у шпанском граду Ваљадолиду (Valladolid), 1549. (Bošković 2017, 21–22). Нажалост, и поред „победе“ Лас Касаса у овој дебати (као и подршке врха Католичке цркве), судбина Индијанаца била је већ

¹ Термин „Мезоамерика“ је 1942. дефинисао мексички антрополог немачког порекла Паул Кирхоф (Kirchhoff, 1900–1972) да би означио подручје развијених култура Северне и Централне Америке. Географски, Мезоамерика обухвата велики део Мексика (јужно од пустиња на северу земље, код границе са САД), читаве територије Гватемале и Белизеа, као и делове Хондураса и Салвадора.

² Наравно, данас је општепознато и прихваћено да су постојала и викиншка насеља на североистоку Северне Америке, успостављена крајем X и почетком XI века на територији данашње канадске покрајине Њуфаундленд и Лабрадор (Oxenstierna 1967, 76; Moore 2014, 6). Међутим, Викинзи нису оставили значајнији траг у историји Америке, и поред контаката (пре свега, трговине) које су имали са локалним становништвом. До 1300. године вероватно више није било викиншких насеља на тлу Америке.

запечаћена динамиком колонијалних освајања и незаситом глађу освајача за јефтином радном снагом. С друге стране, баш се Црква показала као заштитница основних права колонизованих народа (данас бисмо рекли, људских права – Maier 2014), перспектива из које ће средином XX века настати покрет који ће широм света постати познат као „теологија ослобођења“.

Насељавање америчког континента

Није познато када су тачно људи први пут ступили на тле Америке, али су њихове велике миграције морале да буду завршене пре краја последњег леденог доба, односно око 8000 г. п.н.е, када се последњи пут (за сада) подигао ниво мора и океана. Ово подизање нивоа вода на нашој планети утицало је на формирање природне баријере коју данас представља Берингово море. У прошлости је, посебно током ледених доба, као и у различитим периодима после 80.000 г. п.н.е, на подручју између Азије и Аљаске, управо на овом месту, постојао широк копнени „мост“ преко кога су могли да прелазе људи и животиње – вероватно су први мигранти били праисторијски ловци који су пратили плен који су ловили. На основу археолошких, лингвистичких и генетичких података настало је неколико теорија о овим миграцијама. Највероватнија, на основу онога што се данас зна, јесте та да су се оне догађале у три велика „таласа“ – тако да је досељавање практично завршено до око 12.000 г. п.н.е. (Greenberg, Turner, and Zegura 1986; Bortolini, Salzano, Thomas et al. 2003; Goebel, Waters, and O'Rourke 2008). Друга теорија говори о досељавању у једном великом „таласу“, па су онда наводно *палео-Индијанци* (како научници зову ове прастановнике Америке) поступно населили читав континент. У сваком случају, ово насељавање и „освајање Новог света“ представљало је изузетно дуг процес, који је вероватно трајао најмање 3000 година, бар када се ради о територији данашњег Бразила (Saraceni and Franco de Sá 1996). Коначно, током 1960-их и 1970-их биле су популарне и дифузионистичке теорије о досељавању воденим путем, међутим за ове теорије једноставно нема (а није их било ни тада) никаквих конкретних (материјалних) доказа. С друге стране, видљива биолошка разноликост (која се види у нијансама боје коже, али и у цртама лица) индијанских америчких популација (каква се, на пример, види из портрета владара такозваног „олмечког“ периода, насталих око 1200. г. п.н.е. у Мексику) постоји и данас, а очигледна је и код великог броја становника Азије (Аинуи у Јапану, негроиди на Филипинима, очигледне разлике у физичком изгледу популација источног Сибира итд.).

Дакле, сви ови палео-Индијанци су на амерички континент стигли преко Беринговог земљоуза, а највећи део њих је вероватно долазио из области данашње централне Монголије и источног Сибира. Занимљиво је да је шпански језуитски теолог Хосе де Акоста (José de Acosta, 1539–1600) у једном свом спису из 1590. претпоставио баш овај правац насељавања

Америке – мада је Берингов мореуз „откривен“ од стране Европљана тек 1707. (Acosta 1894).

У сваком случају, пре отприлике 14.000 година, велики део америчког континента је већ био насељен, од Патагоније на југу па све до канадских равница на северу. Први становници су се углавном бавили ловом, и у томе су били прилично успешни. На пример, у Долини Мексика су нађене кости мамута, из којих се види да су ове животиње биле сечене на делове и касапљене. С друге стране, на основу археолошких података, изгледа да су праисторијски ловци на мамуте углавном наилазили на већ мртве животиње, или оне које су биле тешко повређене, смртно рањене и исцрпљене, заглављене у мочварама и томе слично. Или, како је то својевремено сажето (и иронично) описао један амерички археолог: „Праисторијски ловац на мамуте је вероватно у животу убио само једног мамута... Али је после читав живот причао о томе“³. Штавише, ови ловци су изгледа били толико успешни да су значајно допринели уништењу готово све велике фауне америчког континента до око 8000 г. п.н.е. – тако да су до тада изумрли амерички мамути, мастодонти, коњи и камиле (као и сабљасти тигрови и лавови, који су их ловили).

Почеци археолошких истраживања

Пошто су европски колонизатори настојали да приморају Индијанце да живе у новоизграђеним („колонијалним“) центрима, где их је било лакше контролисати, велики број домородачких градова је напуштен до краја XVI века. Тропска шума их је прекрила, „заробила“ и учинила невидљивим за спољни свет, све до доласка истраживача и путника из развијених западних земаља крајем XVIII и у првој половини XIX века. Пишући о првим авантуристима и истраживачима, француски археолог Бодез (Claude-François Baudet, 1931–2013) својевремено је дао преглед ових првих сусрета са мистериозним рушевинама у џунглама Централне Америке у причи о „изгубљеним градовима Маја“ (Baudet et Picasso 1987).

Истраживачи попут немачког научника и полимата Александра фон Хумболта (Alexander von Humboldt, 1769–1859), америчког писца и дипломате Џона Стивенса (John Lloyd Stephens, 1805–1852) и енглеског уметника и архитекте Фредерика Кетервуда (Frederick Catherwood, 1799–1854) најзаслужнији су за деветнаестовековно „откриће“ мезоамеричких градова, прекривених растињем, зараслих у коров, заборављених у џунглама и одавно напуштених (Stephens 1969; Wulf 2015). Овим истраживачима је одмах било јасно да су рушевине на које су наишли повезане са домородачким становништвом, очигледно је било да оне сведоче о некадашњем постојању развијених цивилизација у овом делу света, па су настојали да их што боље

³ Ден Хилан (Dan M. Healan), некада мој професор на Универзитету Тулејн (Tulane) у Њу Орлеансу (New Orleans).

опишу (ту су, пре свега, веома важни били Кетервудови детаљни цртежи), и практично су својим публикацијама, као и јавним предавањима (Humbolt), утрли пут првим археолошким истраживањима.

Први мезоамерички археолог био је Британац Алфред Персивал Модсли (Alfred Percival Maudslay, 1850–1931). Модсли је студирао природне науке и медицину на Кембриџу, а након завршетка студија једно време је боравио у Аустралији, а затим је био конзул на Тонги и Самои. Колонијалну службу напушта 1880. и годину дана касније долази у Гватемалу, и то прво до рушевина Кириге (Quirigua), давно напуштеног мајанског града у југоисточном делу земље. Кирига је била релативно мало место (у њему вероватно никада није живело више од 2000 људи), које је основано од стране њеног моћног суседа Копана (Copán) 426 г. н.е., а између 738. и 800. је вероватно била доминантан центар читавог овог подручја. Касније Модсли наставља са истраживањима и других мајанских градова, прво оближњег Копана у Хондурасу⁴, као и Тикала (Гватемала). Први је описао Јашчилан (Yaxchilán) у Мексику. Заједно са Аустријанцем Теобертом Малером (Teobert Maler, 1842–1917), још једним од пионира археологије у овом делу света, истражује рушевине Чичен Ице (Chichén Itzá) на полуострву Јукатан у Мексику (Graham 1990). Модслијева истраживања током укупно седам експедиција на тринаест различитих локалитета означавају почетке централноамеричке археологије – он је заслужан за детаљну документацију великог броја споменика, уз помоћ своје изузетне сараднице и сјајне илустраторке Ени Хантер (Annie Hunter, 1860–1927; упор. Graham 2002, 221–223). Принцип по коме је радио (пре свега у описивању Копана, Кириге, Тикала, Јашчилана, Паленкеа [Palenque] и Чичен Ице) био је да прво изложи оно што се знало о историјату сваког локалитета, онда опише своје доласке (експедиције) и истраживања, затим да детаљно опише главне грађевине и друге значајне структуре, и на крају опише главне споменике (Sharer 1983, 16). Детаљне гипсане копије споменика, делова рељефа и хијероглифских записа које је оставио наредним истраживачима посебно су вредне када се има у виду то да су ови споменици наставили да пропадају како је време пролазило (Graham 2002). Такође, Модсли је био заслужан и за прве теорије везане за проучавање мајанског календара, начин читања мајанских хијероглифа, а превео је на енглески и историју освајања Мексика, коју је написао Бернал Дијаз дел Кастиљо (Bernal Díaz del Castillo, 1492–1584). Све је ово посебно занимљиво када се има у виду да је он самог себе сматрао аматером (Sharer 1983: 18). Заједно са својом супругом, Ен Кери (Anne Cary Morris Maudslay, 1847–1926), за време њиховог меденог месеца, поново долази у Гватемалу фебруара 1894. Ту су њих двоје пар недеља радили на једном пројекту за Пибоди музеј (Peabody) са Харварда. Овај боравак у

⁴ Копан је основао Киригу као вазални град-државу. Њихов однос се драматично променио пошто је на престо Кириге дошао Как Тилиу Чан Јопат (K'ak' Tiliw Chan Yopaat, владао 724–785), који је заробио и жртвовао тринаестог краља Копана, Ушаклахун Убах Кавила (Waxaclajuun Ubaah K'awiil, владао 695–738), 3. маја 738.

Гватемали је резултирао популарним приказом главних мајанских локалитета у књизи коју су заједно написали (Maudslay and Maudslay 1899).

Већ споменути Теоберт Малер, Аустријанац који се настанио у Мексику и узео мексичко држављанство, није имао тако запажену каријеру⁵. Међутим, и он је веома допринео развоју археолошких истраживања у овом делу света. Наиме, Малер је 1906. склопио договор са Пибоди музејем да они публикују његове извештаје – истраживања са локалитета у сливу реке Усумасинта (Usumacinta) и из џунгли Петена у Гватемали, али Малер је био незадовољан начином на који су ови извештаји објављивани (по његовом мишљењу, без неопходних детаља и недовољно прецизно), па је све то резултирало прекидом сарадње, само неколико година касније, 1909. Умро је релативно сиромашан у Мериди, на Јукатану, а главна дела су му објављивана тек после смрти, прво 1930-их, па после 1970-их.

Осим што су поставили темеље централноамеричке археологије, Модсли и Малер су својим описима мајанских градова омогућили каснија и далеко детаљнија антрополошка истраживања. Од посебног значаја је визуелна документација (пре свега, фотографије и детаљни цртежи), на којима се могу видети хијероглифски текстови – од којих су многи у међувремену потпуно еродирали, или су уништени приликом илегалних ископавања. (Иначе, први истраживачи су током XVIII и XIX века назвали мајанске писане знакове хијероглифима, јер су их подсећали на египатске хијероглифе.)

Значење мајанских хијероглифа: антропологија, археологија и историја

Са институционализацијом антропологије као научне дисциплине у САД, Централна Америка остаје у фокусу истраживања. Једна од најзначајнијих институција која је организовала археолошка ископавања на овом подручју била је Карнегијева фондација из Вашингтона (Carnegie Institution of Washington). Ископавањима на мексичком полуострву Јукатан се 1926. придружио млади Енглец, који је годину дана раније дипломирао антропологију на Кембриџу, Ерик Томпсон (Sir J. Eric S. Thompson, 1898–1975). Већ приликом првог рада на терену, скренуо је пажњу на своје способности када је руководиоцу истраживања, Морлију (Sylvanus G. Morley, 1883–1948) донео дешифрован хијероглифски текст са оближњег локалитета. Томпсон је прво радио за Земаљски музеј из Чикага (Field Museum of Natural History, Chicago), а за Карнегијеву фондацију од 1935. па до затварања ове

⁵ Наравно, остаје питање у којој мери је и Модсли био заиста цењен у својој земљи. Његов рад је свакако био признат у академским круговима: 1912. је изабран за председника Краљевског антрополошког института (RAI), добио је и почасни докторат са Универзитета у Оксфорду (Oxford), а нешто касније и са Универзитета у Кембриџу. Такође је 1915. постао члан (енгл. *fellow*) колеџа који је похађао за време студија у Кембриџу (Trinity College). Био је један од првих добитника Риверсове медаље Краљевског антрополошког института, 1926.

институције и свог пензионисања, 1958. Захваљујући својим текстовима, временом ће изградити репутацију једног од најутицајнијих научника своје генерације, а можда и најутицајнијег мајанисте XX века. Томпсон је комбиновао археолошки рад са другим научним дисциплинама. Истраживања у Британском Хондурасу (данас Белизе) почетком 1930-их убедила су га да треба бележити и приче савремених Маја (фолклор) да би се боље разумеле давно нестале културе. Одлучујуће је утицао на коначну корелацију мајанског календара са грегоријанским, саставио је каталог мајанских хијероглифа (Thompson 1962), а његова истраживања етноисторије и проучавање неких аспеката мајанске религије и даље су веома утицајна (Thompson 1970). Његов рад у коме се бави богињом месеца у мезоамеричким цивилизацијама и дан-данас представља пример како се, користећи интердисциплинарни приступ, може написати права мала студија о једном божанству (Thompson 1939). Дакле, Томпсон у својим текстовима и књигама маестрално комбинује археологију, епиграфију, лингвистику, етнологију и историју, и то чини на начин који проучавање овог дела света уједно приближава јавности и популаризује најновија научна достигнућа. Све ово му је донело велику популарност током прошлог века и допринело томе да постане први британски мезоамерички археолог који је добио племићку титулу. С друге стране, показало се да није био у праву када је веровао да се мајански текстови баве само езотеричним стварима и календаром – ово је било преовлађујуће становиште све до кључних студија које су објављене почетком 1960-их. Био је један од најутицајнијих истраживача који су дуго веровали (како се показало, потпуно погрешно) у суштинску мирољубивост Маја – и поред тога што је био један од аутора студије која је отворила врата спознаји (на примеру фасцинантних мурала откривених 1946) до које мере је насиље било присутно у њиховим културама (Ruppert, Thompson and Proskouriakoff 1955). Такође није био у праву што је енергично одбацивао сваку могућност да су мајански хијероглифи фонетски, и ово је утицало на то да су дуго година игнорисани кључни доприноси руског лингвисте Кнорозова (Knorozov 1956; Houston, Chinchilla Mazariegos and Stuart 2001)⁶.

Међутим, деценије Томпсоновог ангажмана су уједно и период када је постало јасно да археологија не може сама да одговори на бројна питања која су постављена у истраживањима низа сложених култура, које су за собом оставиле мноштво артефаката. Убрзо је, захваљујући анализи мајанских

⁶ Јуриј Валентинович Кнорозов (1922–1999) је био руски лингвиста и епиграф, који је читао радни век провео у Руској академији наука. Његова истраживања мајанских хијероглифа, започета крајем 1940-их, која инсистирају на томе да се делови хијероглифа могу читати фонетски, била су кључна за разумевање карактера мајанског писма. Додуше, амерички етнолог Сајрус Томас (Cyrus Thomas, 1825–1910) претпоставио је још крајем XIX века да је мајанско писмо било фонетско. Нажалост, након жестоке критике коју је доживео од једног од најпознатијих истраживача тог времена, немачког антрополога и лингвисте Eduarda Zeler (Seler, 1849–1922), променио је мишљење. И Томасов текст из 1892. и Зелерова критика објављени су у књизи коју су приредили Houston, Chinchilla Mazariegos and Stuart (2001).

текстова⁷ постало јасно да су они углавном били историјског карактера – пре свега, служили су томе да објасне и оправдају смене генерација и различитих династија, као и ратове са другим градовима-државама. Истраживања Татјане Проскуриаков (Tatiana Proskouriakoff, 1909–1985⁸ показала су да су хијероглифски текстови у ствари представљали хронике мајанских владара, и да је помоћу њих било могуће реконструисати значајне датуме из историје појединих градова и живота одређених владара (Proskouriakoff 1960, 1963, 1964). Мада је своју репутацију Проскуриаков већ била изградила на изванредним реконструкцијама мајанских градова (Proskouriakoff 1946), њен трајни допринос мајанским студијама састојао се из оригиналног читања смисла и садржаја текстова које су нам Маје оставиле. На примеру текстова из Јашчилана, свој метод је описала на следећи начин: „У суштини, кратак преглед записа из Јашчилана, са циљем да се открије *општа природа* историјског материјала који очекујемо да ћемо у њима пронаћи. Дискусија се заснива на односима између одређених група хијероглифа, скулптура које су асоциране са њима, као и положаја споменика и зграда на којима се ови хијероглифи налазе у простору“ (1964, 177).

Истраживања Татјане Проскуриаков су омогућила напредак који је неколико деценија касније довео до дешифровања мајанских хијероглифа, али, далеко значајније, ставила су древне мајанске културе у историјски контекст. Ово се догађа у исто време као и прва детаљна истраживања неких локалитета као што је био Тикал (Сое 1965), што је допринело промени нашег разумевања о томе како цивилизације настају, мењају се и нестају (Gendrop 2015; Riese 2011). До овога је могло доћи само уз комбиновање увида које нам пружају епиграфија, лингвистика и археологија.

У потрази за почецима

Наравно, када се ради о културама које су настајале и развијале се на једном одређеном простору, поставило се и питање у каквој су оне биле

⁷ Мајански текст је, по правилу, у облику прецизног шаблона (квадрат, правоугаоник или линија) који садржи четвртасте блокове, који су основне формалне јединице система писања. Главе, делови тела, свакодневни објекти – све се ово може видети у записима. Али мајанско писмо није сликовно писмо – хијероглифи представљају комплетан систем писања, пре свега фонетски. Сваки знак одговара некој речи или фонетском слогу, тако да може представити било коју изговорену реч. Најстарији текстови који се могу позитивно идентификовати као мајански потичу из Сан Бартола (Гватемала), из III века п.н.е. (Saturno, Stuart and Beltrán 2006).

⁸ Татјана Проскуриаков је рођена у Русији. Њен отац је послат службено у САД за време Првог светског рата, 1915. Након Октобарске револуције, Проскуриакови су изабрали да остану у САД. Татјана је завршила архитектуру на Државном универзитету Пенсилваније (Pennsylvania State College), али због економске кризе није могла да нађе посао. Међутим, њена фантастична способност цртања одушевила је археологе и донела јој је посао у Карнегијевој фондацији. Касније је радила као кураторка у Пибоди музеју на Харварду.

међусобној вези? И да ли је некаква веза уопште постојала? У потрази за „почецима“, први истраживачи су претпоставили да је култура из које су потекле и друге културе (шпански *cultura madre*) Мезоамерике била тзв. „Олмечка цивилизација“. Под овим термином су археолози подразумевали културу која је на неколико локалитета у мексичким савезним државама Табаско и Веракрус на обали Мексичког залива доживела свој процват у периоду од око 1200. до 600. г. п.н.е. (Magni 2003). Мада се већ дуго година користи овај назив, реч „Олмеци“ потиче из науашког језика у XVI веку, јер су речима *olmeca*, *uixtotin* становници Мексика у доба колонијалних освајања описивали становнике овог дела Мексичког залива – овај израз у преводу значи „људи из земље каучука, они који живе на обали слане воде“. Наравно, у време доласка Шпанаца, становници обале Мексичког залива са људима који су ту живели 2700 година раније нису имали ништа заједничко. Штавише, читав *еволуционистички приступ* (по коме из једне, мање сложене културе, постепено настају све напредније) пре готово пола века врло јасно је, између осталих, довела у питање позната мексичка историчарка уметности Беатрис де ла Фуенте (Beatris de la Fuente 1926–2005): „Олмеци не представљају примитивну етапу интелектуалног развоја, већ начин постојања који је својствен њима и другачији од осталих народа, а нарочито од западног човека“ (1989, 11).

Када се ради о дешифровању мајанског хијероглифског писма, поставило се и питање његовог *порекла*. Једна од хипотеза гласи да је хијероглифско писмо у Мезоамерици производ културе која се назива „олмечком“ – њу последњих година заступа водећа француска археолошкиња Катерина Мањи (Caterina Magni; 2014), а значајан подстицај за ову тврдњу је проналазак комада серпентина са 62 уклесана „хијероглифа“ из Каркахала (Carcajal; Martínez et. al 2006). С обзиром на то да не постоје други текстови са којима би се овај могао упоредити, мало је вероватно да ће садржај камена из Каркахала икада бити дешифрован. С друге стране, постоје текстови који су пронађени и временски (II век п.н.е.) и просторно (мексичка обала Пацифика, близу границе са Гватемалом) ближе подручју у којима се развијају први мајански центри, а то писмо се назива и „епо-олмечким“ (Justeson and Kaufman 2001). Један од најдужих сачуваних текстова написаних овим стилем налази се на Стели 1 из Ла Мохаре (La Mojarra), пронађеној у мексичкој савезној држави Веракрус и датираној у 162 н.е. (Capitaine 1988).

Оно што је специфично за мајанско хијероглифско писмо јесте то да се оно одржало (уз извесне модификације и мање регионалне варијације) током готово 2000 година – све до пада последње мајанске независне државе, 1697. У каснијем периоду (после XII века) оно свој најпотпунији израз има у кодексима, од којих су данас, нажалост, сачувана само три (Vail 2006). Више истраживача је аргументовано показало да је постојао континуитет у начину представљања историјских догађаја, између структуре хијероглифских текстова и начина на који су се они читали и мајанских текстова који су записивани латиничним писмом, после доласка Шпанаца. Ово је у својим

радовима посебно добро сажела једна од најпознатијих експерткиња за старе мајанске језике, Викторија Брикер (Victoria Bricker 2007).

Али питање континуитета је опседало мезоамериканисте. Споменуо сам већ Томпсоново уверење да су се бележењем савременог фолклора могли стећи увиди у културе древних Маја. Овај начин тумачења су неки аутори развили и тако што су покушали да тумаче артефакте пронађене у мајанским гробовима сагледавајући их кроз призму савремених веровања, што су назвали „директни историјски приступ“ (енгл. *direct historical approach*). Неки од њих су претпостављали да је заиста постојао континуитет веровања и обичаја, који се протезао хиљадама година уназад. Срећом, баш је разумевање текстова и проучавање археолошких локалитета у контексту показало колико су овакви ставови били неутемељени. Историја се, као и обично, показала далеко занимљивијом и маштовитијом од измишљених аналогича и наметнутих (а недоказаних) веза између култура – онога што је велики амерички археолог Ричард Адамс (Richard E. W. Adams, 1931–2015) својевремено назвао „науком заснованом на песку“ (енгл. *a scholarship based on sand* – Bošković 2017:,1–3).

Гласови из прошлости

Становници Мезоамерике оставили су за собом не само материјалне остатке у виду споменика и градова, већ и мноштво текстова. Споменуо сам већ мајанске кодексе – нажалост, исувише ревносни мисионари су уништили већину и остала су нам само три. Нешто је боља ситуација била са становницима различитих делова Мексика – списи попут Кодекса Сиуакоатл (*Codex Cihuaacatl* – упор. Bošković 2017, 26–34) сведоче о богатој традицији у којој су ритуали имали кључну функцију у обнављању света. У свицима који су сведочили о важним догађајима, записивали династичке историје или бележили административне ствари, као што су порези, остала нам је сачувана слика једног фасцинантног света (Léon-Portilla 2004, 2013). Наравно, и у тумачењу сачуваних кодекса постоји опасност генерализације – па је тако једна од критика једне од првих књига Леон-Портиље била да он романтизује преколумбовску мексичку (науашку) цивилизацију тако што је представља као у суштини литерарну културу – што она дефинитивно није била (Robertson 1961). С друге стране, Леон-Портиља је својим инсистирањем на томе да је фра Бернардино Саагун био први антрополог утицао и на перцепцију рада овог мисионара – тако да је данас ова тврдња општеприхваћена. Саагун нам је оставио праву малу енциклопедију живота Мексика у време доласка шпанских освајача (познату, на основу библиотеке у којој се чува, као „Фирентински кодекс“ – *Códice Florentino*)⁹, *magnus opus* на коме је радио више деценија (1540–1585). За састављање овог дела, он је окупио највиђеније учене људе тога времена и онда је бележио све што су они

⁹ Манускрипт се налази у библиотеци *Medicea Laurenziana* у Фиренци у Италији, и сматра се да је тамо доспео најкасније 1588.

говорили о божанствима, ритуалима, обичајима и историји старог Мексика. Резултат је дело које не престаје да фасцинира све који су заинтересовани за културе древног Мексика у време шпанског освајања. Саагун, који је научио науашки¹⁰, окупио је учене људе и онда их питао да они опишу *својим речима* карактер својих божанстава, ритуале које су упражњавали, различите церемоније резервисане за одређене друштвене прилике, трговину, свакодневни живот итд. Дакле, није покушавао да им наметне одређену интерпретацију, већ је желео да чује од њих сâмих како је изгледао живот у доба пре европског освајања. Читав овај подухват није био без ризика, па су му, „по краљевом наређењу“, сви материјали били конфисковани 1577, јер је процењено да би могли нарушити ауторитет освајача и отежати евангелизацију. Манускрипт који је садржао ове приче, као и илустрације које су ишле уз њих, састављан је деценијама, првобитно је био у четири тома, од којих су данас три сачувана. Текст је ишао у три колоне: на науашком, на шпанском и на латинском. Науашки текст се налази на левој страни, а следе преводи и коментари. Неки преводи на шпански су промењени, или их је Саагун избрисао (односно цензурисао). Саагун је сасвим прикладно назвао своје главно дело „Општом историјом ствари из Нове Шпаније“ (*Historia general de las cosas de Nueva España*). Постојало је неколико верзија овог списка, а она која се чувала у Фиренци је прва објављена, и то тек 1829. Текст, такође познат и под називом „Фирентински кодекс“ (*Códice Florentino*), у међувремену је уврштен у светску баштину човечанства и дигитализован.

Овај енциклопедијски преглед је, између осталог, његовог приређивача учинио прилично оригиналним када се радило о *методу*, јер је својим инсистирањем на локалним наративима и локалном знању био *претходник етнографије* (Ballán 1990), а Леон-Портиљу навело да га прогласи „првим антропологом“. Ово је одређење коју су последњих деценија прихватили сви истраживачи и коментатори који се баве Саагуновим монументалним делом.

Читање прошлости

Оно што је заједничко археолошким локалитетима, исклесаним споменицима, хијероглифским текстовима и детаљним записима који су до нас дошли из векова непосредно пре европског освајања, или преко аутора из колонијалног периода, као што је био Саагун, јесте да сва ова сведочанства о прошлим културама у исто време говоре и о томе како су се ове културе постепено мењале и прилагођавале новонасталим околностима. Ове промене су некада биле производ промењених историјских догађаја (шпанско освајање), а некад је на ломове унутар одређених градова-држава утицала екологија, односно природне катастрофе, или пак динамика њихових међусобних односа. Још једна димензија коју нам интерпретација старих

¹⁰ Фрањевци су инсистирали на евангелизацији локалног становништва на њиховим језицима, а Саагун је изгледа био изразито талентован за језике.

мезоамеричких култура доноси јесте и специфична *историја идеја* – односно, историјат проучавања, од стране различитих аутора из различитих друштвених система – као и промене у методологији и приступу, до којих се понекад долазило случајно, некад из различитих идеолошких побуда (потреба да се романтизују „племенити дивљаци“, или да се освајачима представе на начин који би требало да буде прихватљив), а некада су добра решења (фонетски карактер мајанског писма) била одбачена, па поново откривена деценијама касније као „колатерална штета“ хладноратовских размирица. У сваком случају, као што је Мезоамерика била раскрсница различитих култура током последњих неколико хиљада година, тако је и проучавање мезоамеричких цивилизација било и остало тачка сусрета антропологије и различитих научних дисциплина, као и јасан показатељ могућности, значаја и успеха интердисциплинарних приступа.

Референце

- Acosta, P. Joseph de. 1894. *Historia natural y moral de Las Indias*. Madrid.
- Ballán, Romeo. 1990. “Bernardino de Sahagún: precursor de la etnografía.” In *Misioneros de la primera hora. Grandes evangelizadores del Nuevo Mundo*, ed. R. Ballán, 260–263. Madrid: Editorial Mundo Negro.
- Baudez, Claude-F. et Sydney Picasso. 1987. *Les cités perdues des Mayas*. Paris: Gallimard.
- Bortolini, Maria-Catira, Francisco M. Salzano, Mark G. Thomas, Steven Stuart, Selja P. K. Nasanen, Claiton H. D. Bau, Mara H. Hutz, Zulay Layrisse, Maria L. Petzl-Erler, Luiza T. Tsuneto, Kim Hill, Ana M. Hurtado, Dinorah Castro-de-Guerra, Maria M. Torres, Helena Groot, Roman Michalski, Pagbajabyn Nymadawa, Gabriel Bedoya, Neil Bradman, Damian Labuda, & Andres Ruiz-Linares. 2003. “Y-Chromosome Evidence for Differing Ancient Demographic Histories of the Americas.” *American Journal of Human Genetics* Vol. 73, No. 3: 524–539.
- Bošković, Aleksandar. 1990. *Religija i kultura Maja*. Beograd: Kodeks.
- Bošković, Aleksandar. 2010. *Kratak uvod u antropologiju*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Bošković, Aleksandar. 2017. *Mesoamerican Religions and Archaeology: Essays in Pre-Columbian Civilizations*. Oxford: Archaeopress.
- Bricker, Victoria R. 2007. “Literary Continuities across the Transformation from Maya Hieroglyphic to Alphabetic Writing.” *Proceedings of the American Philosophical Society* Vol. 151, No. 1: 27–42.
- Capitaine, Fernando Winfield. 1988. “La Estela 1 de La Mojarra, Veracruz, México.” *Research Reports on Ancient Maya Writing* Vol. 16: 1–36.
- Coe, William R. 1965. “Tikal, Guatemala, and the Emergent Maya Civilization.” *Science* Vol. 147, No. 3664: 1401–1419.

- Fuente, Beatriz de la. 1989. [1972]. „Olméčka skulptura kao izraz religije“. Prev. Lidija Regoje. *Vidici* br. 261/262: 9-13.
- Gendrop, Paul. 2015. [1978]. *Maje*. Prev. Jennifer Lazarić Jungić. Zagreb: Kulturno informativni centar i Naklada Jesenski i Turk.
- Goebel, Ted, Michael R. Waters, & Dennis H. O'Rourke. 2008. "The Late Pleistocene Dispersal of Modern Humans in the Americas." *Science* Vol. 319 (5869): 1497–1502.
- Graham, Ian. 1990. "Exposing the Maya." *Expedition* Vol. 43, No. 5: 36–43.
- Graham, Ian. 2002. *Alfred Maudslay and the Maya: A Biography*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Greenberg, Joseph H., Christy G. Turner II, i Stephen L. Zegura. 1986. "The Settlement of the Americas: A Comparison of the Linguistic, Dental, and Genetic Evidence." *Current Anthropology* Vol. 27, No. 5: 477–497.
- Houston, Stephen, Oswaldo Chinchilla Mazariegos, and David Stuart (eds.), 2001. *The Decipherment of Ancient Maya Writing*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Kaufman, Terrence, and John Justeson. 2001. *Epi-Olmec Hieroglyphic Writing and Texts*. Albany: SUNY.
- Knorozov, Y. V. 1956. "New Data on the Maya Written Language." *Journal de la Société des américanistes* N.s. Vol. 45: 209–217.
- León-Portilla, Miguel. 1999. *Bernardino de Sahagún: pionero de antropología*. México, D.F.: UNAM.
- León-Portilla, Miguel. 2004. "Lengua y cultura Nahuas." *Mexican Studies/ Estudios Mexicanos* Vol. 21, No. 2: 221–230.
- León-Portilla, Miguel. 2013. "Las cosas divinas, humanas y naturales en los códices mesoamericanos." *Artes de México* No. 109 (Marzo 2013): 8–23.
- Magni, Caterina. 2003. *Les Olmèques. Des origines au mythe*. Paris: Seuil.
- Magni, Caterina. 2014. "El sistema de pensamiento olmeca, México: originalidad y especificidades. El código glífico y el lenguaje corporal." *Cuicuilco* Vol. 21, Núm. 60: 9–44.
- Maier, Alicia. 2014. "El pensamiento de Bartolomé de las Casas en discurso sobre el indígena. Una perspectiva comparada en las colonias americanas." *Historia Mexicana* Vol. 63, No. 3 (251): 1121–1179.
- Martinez, Ma. del Carmen Rodríguez, Ponciano Ortiz Ceballos, Michael D. Coe, Richard A. Diehl, Stephen D. Houston, Karl A. Taube, and Alfredo Delgado Calderón. 2006. "Oldest Writing in the New World." *Science*, 15 September 2006, Vol. 313, No. 5793: 1610–1614.

- Maudslay, Anne Cary, and Alfred Percival Maudslay. 1899. *A Glimpse at Guatemala and Some Notes on the Ancient Monuments of Central America*. London: John Murray.
- Moore, Andrew. 2014. "Vikings: An Update." *Archaeology* Vol. 67, No. 5: 6.
- Oxenstierna, Eric. 1967. "The Vikings." *Scientific American* Vol. 216, No. 5: 66–79.
- Proskouriakoff, Tatiana. 1946. *An Album of Maya Architecture*. Washington, D.C.: Carnegie Institution of Washington, Publication 558.
- Proskouriakoff, Tatiana. 1960. "Historical Implications of a Pattern of Dates at Piedras Negras, Guatemala." *American Antiquity* Vol. 25, No. 4: 454–475.
- Proskouriakoff, Tatiana. 1963. "Historical Data in the Inscriptions of Yaxchilan. Part I." *Estudios de Cultura Maya* Vol. 3: 149–167.
- Proskouriakoff, Tatiana. 1964. "Historical Data in the Inscriptions of Yaxchilan. Part II." *Estudios de Cultura Maya* Vol. 4: 177–201.
- Riese, Berthold. 2011. *Die Maya. Geschichte – Kultur – Religion*. 7. Auflage. München: C. H. Beck.
- Robertson, Donald. 1961. "Los antiguos mexicanos a través de sus crónicas y cantares by Miguel León-Portilla." *American Anthropologist* Vol. 63, No. 6: 1375–1376.
- Ruppert, Karl, J. Eric S. Thompson, and Tatiana Proskouriakoff. 1955. *Bonampak, Chiapas, Mexico*. Copies of the mural paintings by Antonio Tejeda F. and appendix by Rutherford J. Gettens. Washington: Carnegie Institution of Washington, Publication 602.
- Saraceni, Jessica E., and Adriana Franco de Sá. 1996. "Peopling of South America." *Archaeology* Vol. 49, No. 4: 14–15.
- Saturno, William A., David Stuart, and Boris Beltrán. 2006. "Early Maya Writing at San Bartolo, Guatemala." *Science* Vol. 311, No. 5765: 1281–1283.
- Sharer, Robert J. 1983. "Alfred P. Maudslay: Pioneer Maya Archaeologist." *Expedition* Vol. 26, No. 1: 14–18.
- Stephens, John L. 1969. [1841–1843] *Incidents of Travel in Central America, Chiapas & Yucatan*. 2 vols. New York: Dover Publications.
- Thompson, J. Eric. S. 1939. "Moon Goddess in Middle America with Notes on Related Deities." *Carnegie Institution of Washington Pub.* 509: 121–173.
- Thompson, J. Eric S. 1962. *A Catalogue of Maya Hieroglyphs*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Thompson, J. Eric S. 1970. *Maya History and Religion*. Norman: University of Oklahoma Press.

Vail, Gabrielle. 2006. "The Maya Codices." *Annual Review of Anthropology* Vol. 35: 497–519.

Wulf, Andrea. 2015. *The Invention of Nature: The Adventures of Alexander von Humboldt, the Lost Hero of Science*. London: Vintage.

Примљено / Received: 05. 02. 2018.

Прихваћено / Accepted: 03. 05. 2018.